
ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Б. В. КИНДЮК

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ЛІСІВ У ЛІСОВОМУ УСТАВІ 1567 р. ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Анализируются основные положения Закона «Лесной Устав» 1567 г. Показаны различные направления правотворчества, регулируемые этим документом, проведен сравнительный анализ с аналогичными нормативно-правовыми актами, действующими в Украине.

The legal analysis of basic positions of the Law «Forest Regulation» 1567 y. is executed. Different directions of law creation regulated by this document are shown, and the comparative analysis with similar normatively-legal acts operating in Ukraine is conducted.

Лісовий Устав 1567р. є першим законом, який охороняв ліси на українських землях, що входили до складу Великого Князівства Литовського (ВКЛ). Важливість цього документа полягає в тому, що в ньому сформульовані організаційно-правові положення охорони цього природного ресурсу, а також права та обов'язки лісової охорони.

Нині в Україні звичайним явищем стали масові несанкціоновані вирубки лісів, великі збитки від пожеж і хвороб. Таке безвідповідальне господарювання в лісовій галузі призвело до мільйонних втрат від повеней, пришвидшило ерозійні процеси. Все це – наслідок недосконалості нинішнього лісового законодавства.

Вивчення Лісового Уставу 1567 р. може підказати вихід з глибокої кризи, що охопила нашу лісову галузь, а деякі його положення можна використати для підвищення ефективності чинного українського лісового законодавства.

В історії України відомі всього 6 законів, конкретно присвячених охороні лісів. Першим з них був Лісовий Устав 1567р. Великого Князівства Литовського, другий – російський «Устав о лесах» 1802р., третій – закон «Про ліси УРСР», який діяв у радянській Україні з 1923р., четвертий – Лісовий Кодекс УРСР 1979 р. і два Лісових Кодекси 1994 і 2006 років, прийнятих у період незалежної України.

Давній кодекс діяв на українських землях, що входили до ВКЛ і вплинув на процеси правотворчості нашого народу. При цьому слід мати на увазі, що Велике Князівство було Литовським лише за назвою. Насправді в цій державі 90% території становили українські та білоруські землі. М.С.Грушевський відзначав, що

всі правителі ВКЛ, починаючи з короля-князя Ягайла, мали етнічне українсько-білорусько-руське походження¹. Офіційною державною мовою була давньоруська, якою видавалися законодавчі документи ВКЛ. Тому постає питання щодо концептуальної спрямованості цього документа, яка є важливою проблемою юридичної науки.

Великий внесок у розвиток природоохоронного права зробили Ю.С.Шемшученко, В.І.Андрейцев, А.П.Гетьман, В.К.Попов, М.В.Шульга, М.В.Краснова, В.В.Костицький, В.І.Лозо та інші автори.

Різні аспекти суспільно-політичного життя ВКЛ, система права, закони, судустрой розглядалися в працях М.С.Грушевського, В.Ф.Владимирського-Буданова, М.Максимейка, М.Ясинського, М.В.Довнар-Запольського, В.І.Пичети. В радянський період наукові дослідження, пов'язані з ВКЛ, всіляко обмежувалися з ідеологічних міркувань. Цим пояснюється мала кількість публікацій, виданих з 1917 по 1991 р.

У сучасній Україні цій проблемі присвячені роботи П.П. Музиченка, П.П. Зархарченко, С.Г. Ковальової, М.В. Крумаленко, В. Сердюка, О.В. Русиної, А.В.Блашчука, О.Й. Вовк та ін.

На окрему увагу заслуговує величезна робота, виконана спеціалістами Одеської національної юридичної академії С.В. Ківаловим, П.П.Музиченком, А.Паньковим з перекладу трьох редакцій Статутів Великого Князівства Литовського. Закон 1567р. за своєю суттю є своєрідним доповненням лісоохоронних статей Статутів ВКЛ.

Одним з перших вивченням першого закону займався відомий дореволюційний вчений М.В. Довнар-Запольський². У радянський час Лісовий Устав 1567р. досліджував акад. В.І. Пичета, аналізуючи аграрну реформу Станіслава-Августа II, яка впроваджувалась у ВКЛ³.

Переклад давнього закону українською мовою виконала О.І.Логвиненко, проаналізувавши деякі його положення⁴.

Загалом наявні матеріали відзначаються роз'єднаністю, а закон 1567р. є своєрідною «білою плямою» в юридичній науці.

Аналіз необхідно почати визначення тих факторів, які вплинули на процес прийняття Лісового Уставу. По-перше, у Великому Князівстві Литовському почалися процеси формування приватної власності на ліси. Із зміною економічних умов ліс став одним з головних предметів експорту за кордон. Крім того, його почали використовувати для одержання поташу і смольчуги, які були теж предметом експорту. Цей природний ресурс давав значний прибуток, і держава змушена була вжити заходів щодо впорядкування користування лісами. Другий фактор, що вплинув на прийняття закону, – високий рівень правової культури у ВКЛ. Основу цієї держави становили землі колишньої Київської Русі – України. Населення було добре обізнане з нормами «Руської Правди», були давні звичаї, традиції та правила користування лісами.

Починаючи з XVI ст., після прийняття статуту 1529 р., на думку П.П.Музиченка, у ВКЛ право стало пріоритетним на відміну від більшості країн Західної Європи, де воно мало другорядне значення⁵. Про це свідчить прийняття урядом ВКЛ цілої серії основоположних законів. Це перша редакція Статутів ВКЛ 1529 р., друга редакція 1566 р., «Устав на волоки» 1557 р. та інші нормативно-правові документи, де були розділи, що стосувались охорони лісів. Крім того, за ініціативою тодішнього правителя ВКЛ і короля Польщі Сигізмунда-Августа II було проведе-

но земельну реформу й змінено територіальний поділ країни. В історію розвитку лісового права цей великий князь увійшов тим, що першим здійснив опис усіх господарських лісів на території держави.

Третій фактор, ліси як елемент природного середовища займали набагато більші площі порівняно із сучасними. За даними С.А.Генсирюка, на початок XVI ст. лісистість України становила 35-40%, в той час як сьогодні – 15,36.

Комплекс цих факторів зумовив підготовку і введення в дію одного з перших в Європі законів з охорони лісів – Лісового Уставу 1567 р. У ньому відображено шість напрямів правотворчої діяльності. Це адміністративний поділ лісів на лісництва, регламентування рубок, полювання і рибальства, контроль за їх проведенням, економічне стимулювання роботи лісової охорони, встановлення плати за користування природними ресурсами.

I. *Адміністративний поділ* усіх господарських лісів на лісництва дав змогу впорядкувати їх охорону і створити організаційні структури для управління цим природним ресурсом. Згідно з діючими на території цієї держави нормами права будь-які ліси, що не мали конкретних власників, вважалися власністю великого князя. В основі цього лежав давній звичай, який полягав у праві князів заповідати ліси і який прийшов ще з часів Київської Русі–України. В організаційному плані лісничим підпорядковувалися стрільці, бобровники, підлизники та осичники, тобто люди, які виконували функції охоронців і мисливців одночасно.

II. *Регламентация рубок.* У лісах дозволялося збирати лише сухі дерева для господарських потреб і опалення. Населення мало право використати 1 віз на тиждень у літній період і 2 вози на тиждень взимку. Рубки якісного лісу, який міг використовуватися для будівництва або на інші потреби, дозволялися лише за наявності особливого королівського листа із власноручним підписом. Винятком були випадки пожеж, війн і стихійних лих. Правитель у таких складних ситуаціях дозволяв лісничим виділяти лісоматеріали, але вимагав суворої відповідальності.

III. *Контроль за рубками* здійснювався шляхом нагляду за процесом їх виконання. При цьому всі рубки здійснювались з письмового дозволу великого князя. Лісничий контролював відповідність місця рубок тій ділянці, що була заявлена у листі. Крім того, до його обов'язків входила перевірка кількості зрубаних дерев. Окрема норма закону забороняла прокладати в лісі стежки. Таким чином, Лісовий Устав доповнював розділ IX Статутів Великого Князівства Литовського в редакції 1529р., присвячений охороні лісів⁷.

IV. *Регламентування полювання, рибальства і промислів.* Із Статутів Великого Князівства Литовського до закону перейшли положення щодо охорони бобрів. Звичай вважати цих тварин власністю князів відомий ще з часів Київської Русі–України. До обов'язків лісничого входив огляд місць перебування бобрів і суворий контроль за їх поголів'ям. При цьому лісничий був зобов'язаний складати річний звіт з їх чисельності. Полювання на будь-яких звірів дозволялося на підставі господарського листа із власноручним підписом великого князя. Рибальство заборонялося на річках, що поєднували озера всередині лісу. Всі інші місця лову визначались королівськими ревизорами. Окремий пункт закону зобов'язував лісничого дбати про розведення бджіл і одержання меду. Цей пункт на той час мав важливе значення у харчуванні населення і був одним із засобів платежу при збірних данинах.

V. *Економічне стимулювання лісничих та їх підлеглих.* На відміну від нинішніх керівників Держлісгоспу України великі князі Литовські добре розу-

міли необхідність належного матеріального забезпечення людей – охоронців лісу. Так, лісничий за свою роботу одержував плату, що полягала в праві користуватися 9 волоками землі або приблизно 200 га. Другим джерелом прибутку була нату-роплата від тих людей, які брали в лісі сухе дерево, у вигляді бочки вівса з кожних 10 волок і одного литовського гроша з кожної з них. Додатковим джерелом прибутку лісничих були «поклони» або, кажучи сучасною мовою, підношення від населення за право користування лісами. Крім того, лісничі одержували «пересуди», тобто штрафні санкції, що присуджувались литовськими судами для компенсації збитків за завдану лісам шкоду. Давнє право передбачало певну винагороду і для нижчої ланки лісової охорони. Так, стрільцям надавали за службу з охорони лісів по дві волоки землі, які розташовувались неподалік від лісів, та звільняли від сплати будь-яких податків.

VI. *Економічні важелі або плата за користування природними ресурсами.* З часів Київської Русі–України у влади існувала норма звичаєвого права віддавати природні ресурси в користування за певну плату, яка мала назву «оброк». Ця норма увійшла до давнього закону, що дозволяв людям, які одержали назву «полазників», експлуатувати бортні дерева і вулики в лісах за визначену плату.

Як доповнення до закону були спеціально складені додатки у вигляді преїскурантів оплати за скошене сіно. В разі відсутності грошей користувач був зобов'язаний передати третину скошеного сіна лісничому для великого князя. Досить жорсткі умови встановлювались для користувачів земель, розташованих поруч з лісами і належних великому князю. Ця категорія орендаторів мала право залишати собі лише 10% зароблених матеріальних благ.

Вищевказані шість напрямів закону охоплювали основні аспекти правових відносин у лісовій галузі ВКЛ. З моменту прийняття Лісового Уставу минуло майже чотириста п'ятдесят років, у зв'язку з цим представляє інтерес порівняльний аналіз його основних положень і сучасного українського лісового законодавства.

Так, перший напрям, пов'язаний з адміністративним поділом лісів, є аналогом сучасної системи державного управління лісовим господарством, яке діє згідно із наказом Державного комітету з лісового господарства України від 6.12.2004 р. «Про обласні управління лісового господарства».

Другому напрямку литовського закону відповідає Постанова Кабінету Міністрів України №559 від 27.07.1995 р. «Про затвердження правил рубок головного користування в лісах України».

Третій напрям – контроль за рубками має своїм аналогом Постанову Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів».

Четвертому напрямку – регламентуванню полювання відповідає Закон України від 22.02.2008 р. «Про мисливське господарство та полювання» № 1478-III та Закон України від 6.02.2003 р. № 486-IV «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них».

Досить близький за суттю зв'язок простежується між п'ятим напрямом економічного стимулювання лісничих і ст. 92 Лісового кодексу України 2006 р. щодо соціально-правового захисту посадових осіб державної лісової охорони. На превеликий жаль, нинішнє законодавство не передбачає, на відміну від давнього закону, виділення для лісничих, які охороняють наші ліси, земельних наділів. Ця обставина негативно позначається на їхній роботі, тому питання потребує законодавчого вирішення.

1. *Грушевський М.С.* Історія України–Руси: В 11 т. – Т. 4. – К., 1994. – С. 506.
2. *Довнар-Запольський М.В.* Очерк по организации западно-русского крестьянства в XVI веке. – К., 1905. – С. 101.
3. *Пичета В.И.* Аграрная реформа Сигизмунда-Августа в Литовском государстве. – М., 1958. – С. 134.
4. *Логвиненко О.І.* Лісоохоронна справа в Україні: історико-правовий аспект (IX ст. – 1990 р.) // Дис. канд. юрид. – К., 2006. – С. 207.
5. *Музиченко П.П.* Формування законодавчої процедури у Великому Князівстві Литовському в XVI ст. // Актуальні проблеми держави і права. – Вип. 18. – О., 2003. – С. 151–155.
6. *Генсирук С.А.* Ліси України. – Львів, 2002. – С. 27.
7. *Статути* Великого Князівства Литовського: У 3 т. – Т.1. Статут Великого Князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса, 2003. – 560 с.